

УДК 332.334.12.4

КАЛЬЧЕНКО С.В.

КОЛОКОЛЬЧИКОВА І.В.

*Таврійський державний агротехнологічний університет***ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ОВОЧІВНИЦТВА
В ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВАХ**

У статті встановлено, що головними причинами переміщення основних обсягів виробництва овочевої продукції в ОСГ є непослідовність і некомплексність проведення ринкових реформ у сільському господарстві, що позначилося на стані корпоративного сектору аграрного виробництва, а також необхідність вирішення проблеми формування сімейного бюджету значної частини сільського населення переважно за рахунок надходжень від продажу вищої продукції. Такий перерозподіл виробництва має як позитивні, так і негативні моменти: виробництво стало низькорентабельним, основна маса продукції використовується для внутрішнього споживання, населення споживає овочі вкрай нерівномірно протягом року і залежно від регіону.

Доведено, що примітивний спосіб використання робочої сили та консервативність у організації виробничого процесу, уникнення прогресивних технічних прийомів негативно позначалася на урожайності овочевих культур, і, як наслідок, знижується потенційний обсяг валового збору.

Основними проблемами, що стримують подальший розвиток овочівництва в особистих селянських господарств, є: низький рівень конкурентоспроможності овочевої продукції, в ціновому діапазоні через застосування високозатратних технологій з низьким рівнем механізації виробничих процесів; зниження ролі науки в питанні розвитку овочівництва; низька товарність виробленої продукції; відсутність якісного насіннєвого матеріалу овочевих культур, що відповідають вимогам місцевих ґрунтово-кліматичних умов.

Для зростання виробництва овочів у особистому селянському господарстві та збільшення на цій основі доходів сільських жителів необхідно надавати їм підтримку на державному і місцевому рівнях. Серед заходів підтримки найбільш важливе значення мають пільгове кредитування; створення спеціалізованих обслуговуючих структур, у тому числі щодо реалізації овочевої продукції; стимулювання суб'єктів господарювання, що надають допомогу господарствам населення; розвиток кооперативних зв'язків особистих селянських господарств з сільськогосподарськими, переробними підприємствами, закладами торгівлі.

Запропоновані заходи державної та регіональної підтримки особистих селянських господарств сприятимуть сталому розвитку сільських територій та забезпеченню продовольчої безпеки України.

Ключові слова: особисте селянське господарство, овочівництво, виробництво, збут, споживання, самозабезпечення.

doi: 10.33245/2310-9262-2019-148-1-146-157

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний стан розвитку вітчизняного овочівництва характеризується домінуванням дрібнотоварного сектору на ринку сировини. Слід відмітити при цьому, що переважна більшість аграріїв функціонують на принципах напівнатурального господарства, намагаючись за рахунок реалізації (перш за все овочів) забезпечити задоволення мінімального обсягу особистих потреб. Дана ситуація, на нашу думку, є неприйнятною, оскільки це не створює умов для розвитку овочівництва як інвестиційно привабливої галузі.

В умовах економічної нестабільності населення України вимушене займатися самозабезпеченням овочами. Підвищення частки виробництва овочевої продукції в господарствах населення зумовлено стрімким скороченням виробництва корпоративного сектору, що супроводжувалося зниженням рівня механізації процесів вирощування овочів, погіршенням захисту рослин від шкідників і хвороб, а отже, послабленням конкурентоспроможності продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках. Виробництво овочів в Україні ґрунтується переважно на ручній праці, що є свідченням його низького рівня ефективності. Зазначимо, що масові обсяги реалізації овочів малими виробниками, які не мають умов для зберігання вирощеного урожаю, припадає на період закінчення збиральних робіт, саме в цей час рівень цін є найнижчим. Унаслідок виникають значні втрати у недоодержанні валового доходу, що негативно відображається на показниках економічної ефективності виробництва продукції овочівництва та її низької економічної привабливості.

За таких умов існує необхідність активізації інноваційного забезпечення малих форм господарювання, у тому числі особистих селянських господарств. Саме гнучкість цих структур, їх висока адаптивність до мінливих умов дозволяє малим формам господарювання бути

конкурентоспроможними порівняно із середніми та великими аграрними формуваннями. Вважаємо, що розробка дієвих інструментів у стимулюванні інноваційного забезпечення сприятиме створенню передумов та умов до реалізації виробничого потенціалу овочів сільськогосподарськими підприємствами та особистими селянськими господарствами з метою підвищення продовольчої безпеки країни. Особливо актуальними є питання створення сприятливих умов для виробництва овочів у особистих селянських господарствах та забезпечення їх конкурентоспроможності порівняно із середніми та великими сільськогосподарськими підприємствами.

Відомо, що овочі посідають важливе місце у раціоні людини, їх специфічні властивості у підтримці здоров'я людини обумовлюють підвищений попит споживачів, які ведуть активний і здоровий спосіб життя. Окрім цього, зарубіжними науковцями нині ведуться дослідження вилучення різними способами природних компонентів із овочів у якості харчових добавок, а також збагачення природними біоактивними сполуками та поживними речовинами харчових продуктів [10].

У провідних зарубіжних країнах одним із напрямів розвитку селянських господарств є виробництво органічної продукції овочівництва, які позиціюються під локальними брендами [11]. Важливим інструментом формування попиту на овочі, у т.ч. органічні, є брендінг, що спонукає товаровиробників продукції активно освоювати маркетингові інструменти при просуванні продукції на ринкових сегментах [12]. Очевидно, що ця ринкова ніша також у перспективі могла б стати стратегічно привабливою для ОСГ, однак, одним із стримуючим чинників у її розвитку є низька купівельна спроможність населення.

Специфічність властивостей овочів щодо збереження якісних параметрів потребує створення відповідної розподільчої інфраструктури, а за окремими видами продукції взагалі обмежений термін зберігання. Для таких видів овочевої продукції найбільш доцільними є короткі ланцюги поставок – прямі поставки в супермаркети, продаж на «фермерських» роздрібних продовольчих ринках та ярмарках тощо. Зазначимо, що популярність «фермерських» ринків зростає в США завдяки підвищенню інтересу споживачів до якості продукції та їх орієнтації на здоровий спосіб життя [13]. Саме тому зміна економічного середовища функціонування особистих селянських господарств, які спеціалізуються на виробництві овочів, а також необхідність досягнення конкурентоспроможності вимагають розробки дієвого організаційно-економічного забезпечення їх діяльності.

Метою дослідження є визначення чинників середовища функціонування особистих селянських господарств з виробництва овочів, їх вплив на економічну результативність діяльності ОСГ, а також обґрунтувати заходи щодо підвищення рівня ефективності та конкурентоспроможності на цільових сегментах.

Матеріал і методи дослідження. Теоретичною і методологічною основою досліджень є загальнонаукові та спеціальні економічні методи пізнання явищ і процесів. Для розв'язання поставлених завдань застосовувалися загальнонаукові та спеціальні методи: діалектичний і абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення і формування висновків); індукції і дедукції (при зборі, систематизації, обробці інформації, осмисленні проблеми); системного аналізу і синтезу (при визначенні місця та ролі овочівництва особистих селянських господарств у системі сільськогосподарського виробництва); монографічний (дослідження соціально-економічної природи, функцій особистих селянських господарств та їх трансформацій); порівняльного аналізу (при зіставленні показників); соціометричний (анкетне обстеження і вибіркове опитування жителів сільських населених пунктів); статистико-економічний (дослідження динаміки економічних параметрів, табличне і графічне відображення одержаних результатів).

Інформаційною базою слугувала офіційна статистична інформація Державної служби статистики та Міністерства аграрної політики та продовольства України, власні спостереження авторів, одержані при зустрічах із товаровиробниками та жителями сільських населених пунктів Запорізької області.

Результати дослідження. Погоджуємося з науковцями, що особливостями овочевого ринку є наступні ознаки: обмеженість асортименту внаслідок кліматичних умов; недостатній обсяг виробництва окремих видів; високий рівень нестійкості валових зборів та поставок на ри-

нок за роками; висока частка обсягів ввезення по імпорту овочів; відсутність можливості оперативного реагування на зміни споживчого попиту. Щодо попиту, то одним із найбільш важливих факторів, що впливають на його сукупні обсяги, є величина грошових доходів населення та структура їх розподілу.

Як свідчить практика, у 90-і роки внаслідок погіршення економічної ситуації в країні населення вимушено було нарощувати виробництво овочевої продукції на присадибних ділянках, скорочуючи при цьому власний ринковий попит. Очевидно, що при збільшенні доходів населення все більшою мірою задовольняє власні потреби в овочевій продукції за рахунок придбання на ринку. Отже, на параметри досліджуваного ринку впливає також чинник рівня забезпечення особистих потреб за рахунок власного виробництва та споживання в особистих селянських господарствах.

Вважаємо, що факторами, які впливають на формування споживчого попиту на даному ринку, є: величина грошових доходів потенційних споживачів; стиль життя та культура споживання (вегетаріанство, здоровий спосіб життя і т.д.); національні традиції споживання; сезонність, місце придбання та атмосфера; смаки та уподобання споживачів. Водночас, основними чинниками, що впливають на формування товарної пропозиції, є: високий ступінь залежності розміщення виробництва овочевої продукції за кліматичними зонами; природно-кліматичні зони господарювання та форс-мажорні обставини (повені, засуха; міграція шкідників і т.д.); вирощування овочевих культур потребує вищих затрат ручної праці порівняно із продукцією інших галузей; окремі види овочів є вимогливими до екології навколишнього середовища, оскільки можуть накопичувати шкідливі речовини та в процесі споживання переносити їх в організм людини; більшість із них є швидкопсувними, що вимагає створення особливих умов при їх транспортуванні та зберіганні.

Характерною особливістю споживчого попиту на овочеву продукцію є те, що вона є цінним продуктом харчування, джерелом вітамінів, мінеральних та інших речовин. Ця продукція широко використовується у харчовій промисловості. Зазначимо, що стійкий розвиток досліджуваної галузі визначається інфраструктурою ринку, яка має допоміжний характер та забезпечує стабільне функціонування відповідних ринків, а також є передумовою посередницької та інформаційної функцій ринку.

Низький рівень споживання овочевої продукції більшою мірою зумовлений високим рівнем цін та тенденцією їх зростання, темпи якого випереджають ріст рівня доходів населення. Унаслідок зниження купівельної спроможності населення змушене істотно скоротити попит на овочеву продукцію, нарощуючи її виробництво на власних присадибних ділянках. Очевидно, що вирощуючи ці види продукції в особистих селянських господарствах з метою забезпечення власних потреб та, споживаючи таку продукцію, населення не формує споживчий попит на її придбання на ринку, тим самим зменшує його смність.

Важливим показником, який характеризує ті чи інші сторони прояву ринкової кон'юнктури, є пропозиція овочевої продукції, насамперед від суб'єктів ринку, які розміщені в межах окремої території. Так, одним із суб'єктів досліджуваного ринку є спеціалізовані сільськогосподарські підприємства, які здійснюють виробництво продукції інтенсивним способом. Зазначимо, що таких господарств небагато, оскільки їх частка у формуванні товарної пропозиції є незначною – децю більше 10 %, а виробництво в основному сконцентровано на присадибних і дачних ділянках сільського та міського населення.

Оцінюючи діяльність сільськогосподарських підприємств та ОСГ у цих галузях, необхідно зазначити, що на їх ефективність впливають як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники, зокрема: економічна ситуація в країні, фінансово-економічна криза, яка зумовила ріст цін на енергоносії, матеріально-технічні ресурси, маркетингові та транспортні послуги, що негативно позначилося на собівартості виробництва та реалізації овочів і, відповідно, на прибутковості товаровиробників. Окрім того, на діяльність сільськогосподарських товаровиробників істотний вплив має міжгалузевий дисбаланс рентабельності. Диспаритет цін або нееквівалентний товарообмін, що зумовлений випереджаючим ростом цін на промислову продукцію, яка споживається сільським господарством (паливно-мастильні матеріали, сільгосптехніка та обладнання, мінеральні добрива, засоби захисту та ін.), порівняно із цінами на сільськогосподарську про-

дукцію, у т.ч. овочеву. Така ситуація зумовлює зниження рівня рентабельності сільськогосподарських товаровиробників.

Одним із стримуючих чинників розвитку виробництва овочевої продукції є труднощі з її реалізацією, особливо у малих форм господарювання та ОСГ. Зазначимо, що на сьогодні організація продажів продукції здійснюється за різними каналами реалізації. Вибір каналу реалізації свіжої продукції визначається такими факторами: наявність власних потужностей для зберігання, якість продукції, укладені договори на її поставку на переробні підприємства, оптові бази, роздрібно-продовольчі ринки, а також ціна та прибутковість продажу. Відсутність баз зберігання вирощених овочів змушує малих товаровиробників та ОСГ продавати продукцію в періоди збирання урожаю, коли рівень цін є низьким. Залежно від якості продукція надходить на підприємства оптової торгівлі, на міські ринки, у торгову мережу супермаркетів, а також заклади громадського харчування. Очевидно, що продаж овочевої продукції приніс би більше доходів за використання ефективних технологій промислового виробництва, переробки та зберігання продукції, які сприяють збереженню якісних параметрів. За умови наявності потужностей для зберігання товаровиробники мають можливість збільшити надходження від реалізації продукції та компенсувати понесені витрати на зберігання за рахунок вищих цін у зимово-весняний період.

Отже, трансформаційні процеси в аграрному секторі економіки зумовили перетворення спеціалізованих галузей овочівництва в дрібнотоварні, оскільки в країні практично не залишилося спеціалізованих підприємств. Так, на сьогодні частка особистих селянських господарств у формуванні товарної пропозиції овочів відкритого ґрунту становить 85,6 % (рис. 1). Зазначимо, що упродовж досліджуваного періоду обсяги виробництва овочів відкритого ґрунту особистими селянськими господарствами зросли в 4,5 рази.

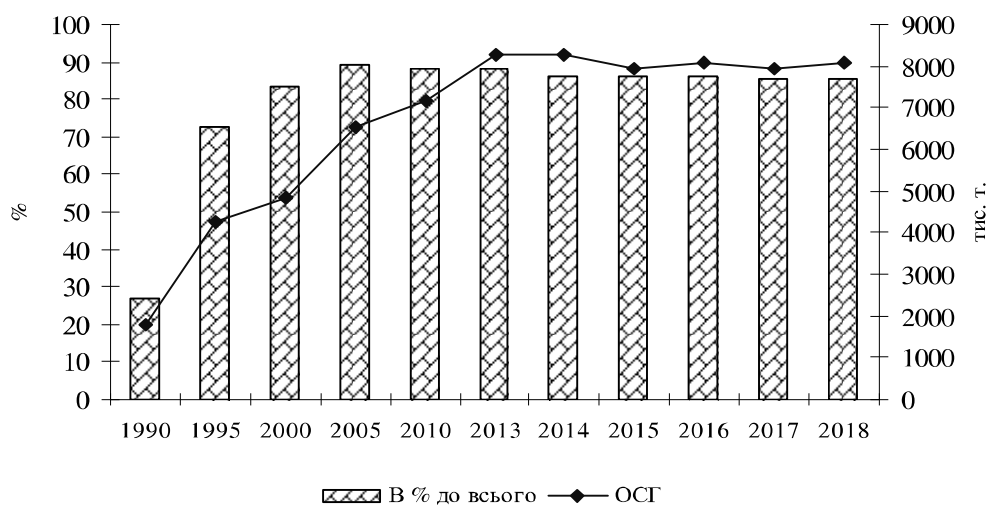

Рис. 1. Динаміка виробництва овочів відкритого ґрунту в особистих селянських господарствах та їх частка в загальній структурі виробництва.

Джерело: складено та розраховано за даними Державної служби статистики України.

Вважаємо, що такий перерозподіл обсягів виробництва у розрізі сільськогосподарських підприємств та ОСГ має як позитивні, так і негативні моменти. Зокрема, виробництво цих видів продукції стало низькорентабельним, основна маса продукції використовується для внутрішнього споживання, населення споживає овочі вкрай нерівномірно протягом року і залежно від регіону.

Основними причинами переорієнтації виробництва основних обсягів овочевої продукції в ОСГ є непослідовність і некомплексність проведення ринкових реформ у сільському господарстві, що позначилося на стані корпоративного сектору аграрного виробництва, а також необхідність вирішення проблеми формування сімейного бюджету значної частини сільського населення переважно за рахунок надходжень від продажу вирощеної продукції. Так, емпіричні

матеріали, зібрані під час аналізу селянського льонарства та картоплярства О.В. Чайновим, показали, що трудомісткі культури давали надзвичайно малий чистий прибуток і тому не отримували значного поширення в господарствах підприємницького типу. Навпаки, серед малоземельних селян це набувало поширення, оскільки вони втрачали у розмірах чистого прибутку, проте отримували можливість розширювати обсяги власної праці в своєму господарстві, скорочуючи при цьому сезонне безробіття [1].

Дослідженням встановлено, що концентрація виробництва в ОСГ супроводжується низьким рівнем механізації виробничих процесів. Так, у 2018 р. за даними Державної служби статистики України 92,8 % сільських домогосподарств використовують в процесі обробітку земельної ділянки ручну працю. При цьому 17,7 % особистих селянських господарств залучають найманих працівників здебільшого для виконання сезонних робіт. За спостереженнями, основна категорія найманих працівників – це односельчани, які виконують певні види сільськогосподарських робіт на основі неформальних зв'язків. Якщо в минулі роки за господарем був обов'язок нагодувати працівників, нині він змушений здійснювати розрахунок як готівкою, так і продуктами харчування.

Основне навантаження по виконанню трудомістких процесів лягає на членів сільського домогосподарства та інших домогосподарств на основі дружніх та родинних взаємозв'язків [2]. Хоча задіюються в такому випадку в основному обміни. При цьому необхідно виділити: прямі обміни, коли сільські сім'ї, допомагаючи одна одній, домовляються між собою за певний еквівалент обміну одного продукту (послуги) на інший, який буде наданий в пізніші строки, і встановлюються терміни завершення обміну; непрямі обміни, які розтягнуті в часі, коли такі договори «не укладаються», але сторони впевнені, що в майбутньому буде надана інша допомога. В даному випадку не фіксуються ні еквівалент, ні термін повернення. Слід зазначити, що як у першому, так і другому випадках міжсільські обміни стають можливими завдяки взаємній довірі сторін, які вступають в ті чи інші відносини. Отже, обраний напрям господарської діяльності визначається переважно фізіологічними потребами сільського домогосподарства, при цьому залишаються нереалізованими потенційні можливості ресурсної бази.

Враховуючи високий рівень використання ручної праці в особистих селянських господарствах, собівартість вирощування овочів суттєво вища, ніж у спеціалізованих сільськогосподарських підприємствах. Наявність виключно знарядь ручної праці та відсутність будь-яких засобів малої механізації (мотоблок, мотокультиватор) стає на заваді організації високотехнологічного виробництва, що побудовано на принципах інноваційності. Отже, примітивний спосіб використання робочої сили та консервативність в організації виробничого процесу, уникання прогресивних технічних прийомів негативно впливає на урожайність овочевих культур, і, як наслідок, знижує потенційний обсяг валового збору. Екстенсивний спосіб здійснення виробничої діяльності негативно позначився на рівні її ефективності.

Іншим негативним наслідком концентрації виробництва в дрібнотоварному секторі є відсутність умов для високоякісної післязбиральної доробки (сортування, пакування) та зберігання овочів, що в кінцевому результаті не дає можливості формувати великі обсяги продажу, які є особливо привабливими і для внутрішнього і, особливо, для зовнішніх ринків.

Вищезазначене свідчить, що характерною особливістю виробництва овочів в особистих селянських господарствах є низький рівень технологічного та технічного забезпечення галузі [3]. Ця проблема є практично похідною від першої, адже сучасні технології вирощування овочів у відкритому ґрунті базуються на повній механізації процесу вирощування, збирання та післязбиральної доробки, застосуванні високоякісного насіння високоврожайних сортів і гібридів, сертифікованих високоефективних засобів захисту, органічних та мінеральних добрив і сучасних систем краплинного зрошення. При цьому саме останнє є визначальною складовою сучасних високоінтенсивних технологій вирощування овочів, оскільки завдяки технологічним можливостям такого способу зрошення (дозована подача води та розчинених в ній добрив і мікроелементів кожній рослині у чіткій відповідності з її потребою) створюються умови для максимального використання потенціалу продуктивності сучасних сортів і гібридів.

Вважаємо, що одним із чинників підвищення конкурентоспроможності овочевої продукції у ОСГ є системне оновлення технологічного забезпечення виробничого процесу, а також оп-

тимізація господарської діяльності домогосподарства. Запровадження використання крапельного зрошення в даному випадку, особливо у південних регіонах країни, має важливе значення, оскільки рівень овочівництва відкритого ґрунту лишається низьким у порівнянні із іншими областями країни. Основна маса овочів вирощується в господарствах населення, які не можуть використовувати крапельне зрошення в повному обсязі внаслідок відсутності необхідних фінансових ресурсів, а також через неможливість реалізації значних (більше 100 ц) обсягів валового збору за короткий термін. За даними Державної служби статистики України лише 4,3 % сільських домогосподарств використовують зрошення за вирощування сільськогосподарських культур.

Використання крапельного зрошення в його стандартному вигляді є доцільним для сільгосп-підприємств, що мають у розпорядженні необхідний обсяг фінансових та трудових ресурсів, а також потенційно здатні налагодити збут вирощеної продукції по різних каналах. Система крапельного зрошення промислового виробництва для особистих селянських господарств з незначною площею землекористування на ринку відсутня. Нині більшість сільських домогосподарств, зокрема Захарової Н.Г. Запорізької області, самостійно збирають обладнання із різних компонентів, що не дозволяє йому бути продуктивним. Слід відзначити також, що існує необхідність у використанні системи крапельного зрошення, адаптованого до потреб сільськогосподарства, не тільки в овочівництві, яке займає в структурі посівних площ ОСГ значну частку, а й у садівництві, оскільки ця галузь є джерелом грошових надходжень в особистих селянських господарствах південних областей України. І хоча результати ефекту запропонованих заходів є нижчими, ніж у разі використання повного пакету обладнання, прогнозується суттєве зростання урожайності та валового збору.

Запровадження крапельного зрошення дає змогу підвищити рівень продовольчого забезпечення селянського домогосподарства, дещо зменшити грошові затрати на харчування та забезпечити зростання сукупних ресурсів сільського домогосподарства [4]. Витрати на купівлю стрічок планується компенсувати за рахунок оптимізації виробничих затрат, а також шляхом продажу металевих труб, які раніше використовувалися для поливу. Таким чином, запровадження прогресивних технологій у дрібнотоварному секторі є цілком реальним і може принести значний соціальний і економічний ефект.

Консерватизм щодо запровадження інновацій при виробництві овочів відкритого ґрунту негативно відображається на рівні урожайності в порівнянні з сільськогосподарськими підприємствами (рис. 2).

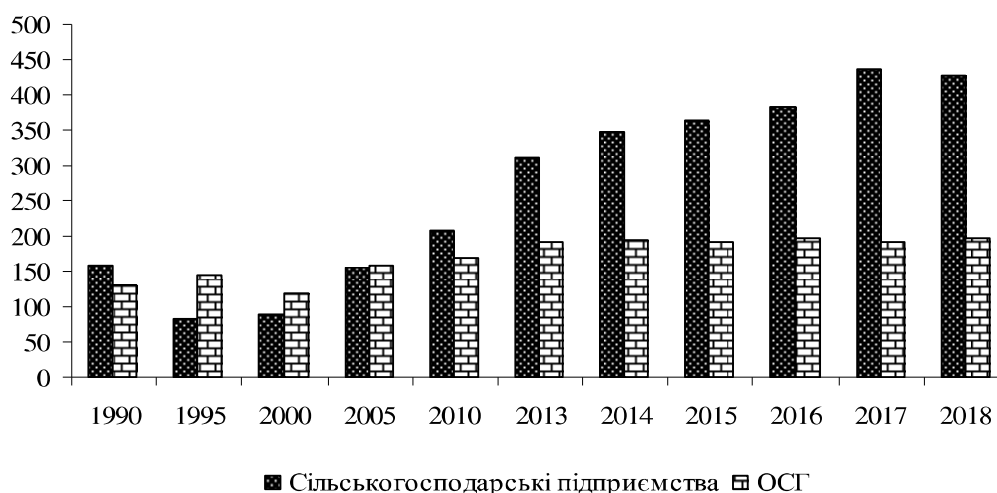

Рис. 2. Динаміка урожайності овочів відкритого ґрунту в сільськогосподарських підприємствах та господарствах населення, ц/га.

Джерело: складено та розраховано за даними Державної служби статистики України.

Так, упродовж 1990–2017 рр. урожайність господарств корпоративного сектору аграрної економіки зростає в 2,7 рази, господарств населення – лише на 51,1 %. Протягом 2017–2018 рр.

даний показник в сільськогосподарських підприємствах більше ніж вдвічі вищий ніж в особистих селянських господарствах.

Нині виробництво овочів в Україні є досить стабільним і складає 9,7–9,9 млн тонн на рік. Очевидно, що такий обсяг, якщо орієнтуватись на медично обґрунтовані норми споживання овочів на одну людину (161 кг/рік), на перший погляд, є достатнім для забезпечення внутрішніх потреб. Однак, через недосконалі технології збирання, післязбиральної доробки, зберігання та логістики фактична норма споживання овочів в Україні складає близько 159 кг/рік на людину, тобто суттєво нижча, ніж у країнах ЄС [5].

Вважаємо, що створення сучасних потужностей для зберігання продовольства мають нівелювати циклічність урожайних та неврожайних років, забезпечити стабільність цін на сільськогосподарську продукцію і продовольство, зменшити рівень цінових коливань на неї. За інформацією Міністерства аграрної політики та продовольства України станом на 1 червня 2018 р. фактична ємність наявних потужностей для зберігання картоплі складає 646,7 тис. тонн, овочів – 771,7 тис. тонн (загальна місткість – 1418,4), у тому числі обладнаних сучасним холодильним устаткуванням – майже 405 тис. тонн.

Нарощування потужностей для зберігання сільськогосподарської продукції є перспективним, оскільки є одним із елементів логістики. Реалізація відповідних проектів дасть змогу збільшення можливості щодо зберігання продукції та підвищення спроможності суб'єктів господарювання до створення додаткової вартості і конкурентоспроможності. Розраховані показники щодо створення додаткової потреби у сучасних сховищах для зберігання картоплі і овочевої продукції в областях оцінюють на рівні 524,5 тис. тонн (для зберігання картоплі – 123,1, овочів – 401,4).

Характерними особливостями овочівництва особистих селянських господарств є орієнтація на власне самозабезпечення та нерозвинута збутова інфраструктура.

Протягом 2010–2017 рр. частка в споживанні овочів та баштанних культур, які надходять від особистих підсобних господарств, переважає 50 % (табл. 1).

Таблиця 1 – Динаміка частки спожитих овочів та баштанних культур, вироблених в особистих підсобних господарствах, у сільських домогосподарствах за децильними (10%-ми) групами залежно від розміру середньодушових еквівалентних загальних доходів

Група	Рік					2017 р. у в. п. до	
	2010	2014	2015	2016	2017	2010 р.	2016 р.
Перша (нижча)	46	57,6	69,2	71,8	70,1	24,1	-1,7
Друга	49	57,3	68,2	69,5	74,5	25,5	4,4
Третя	50,7	62,4	71,1	71,6	77,3	26,6	2,8
Четверта	48,5	60,9	76,3	75,0	66,2	17,7	-11,1
П'ята	52,3	60,6	72,2	70,2	72,8	20,5	6,6
Шоста	52,6	60,1	77,0	73,0	75,8	23,2	3
Сьома	54,9	58,9	80,7	66,8	72,6	17,7	-3,2
Восьма	51,2	64,1	76,8	75,2	80,5	29,3	7,9
Дев'ята	49,9	59,7	74,0	70,6	71,0	21,1	-9,5
Десята (вища)	50,7	53,8	73,8	73,8	65,1	14,4	-5,9

Джерело: складено та розраховано за даними Державної служби статистики України.

Зазначимо, що упродовж досліджуваного періоду найбільший суттєвий приріст частки споживання овочів, які надходять від особистих селянських господарств, спостерігається у перших трьох децильних групах сільських домогосподарств, які характеризуються найнижчим рівнем доходів [6]. Дана обставина зумовлена зростанням цін на овочі, особливо протягом 2014–2018 рр. Так, упродовж зазначеного періоду вартість «борщового» набору зросла більш ніж вдвічі. Водночас, деструктивні явища в економіці країни призвели до зниження купівельної спроможності населення. Отже, в нинішніх кризових умовах особисті селянські господарства стали джерелом надходження продуктів харчування.

Високий рівень споживання овочевої продукції, що вирощена в особистих селянських господарствах останніх трьох груп, які характеризуються високим рівнем доходів, на нашу думку, пов'язаний з якістю овочів, що реалізуються в роздрібній торгівлі. Однією із головних

причин низької якості продукції овочівництва є відсутність в Україні чіткої системи сертифікації сільськогосподарських товаровиробників за світовими та європейськими стандартами якості та норм безпеки продуктів харчування (EuroGAP/GlobalGAP Good Agricultural Practice). Особливо важливим це питання стало після вступу України до СОТ [7].

Проблема сертифікації є дуже актуальною і у зв'язку зі зростанням попиту, особливо за кордоном, на екологічно чисту (органічну) продукцію овочівництва. Саме в питанні нарощування обсягів виробництва екологічно чистої (органічної) продукції овочівництва з метою збільшення її поставок на експорт, Україна має значні перспективи. Однак, реалізація цих перспектив вимагатиме, зокрема, і вирішення питання сертифікації товаровиробників та якості продукції за міжнародними стандартами.

Як свідчать результати опитувань жителів міст обласного підпорядкування та сільських населених пунктів Запорізької області (було опитано 200 осіб), майже 80 % використовують земельні ділянки дач та сільських домогосподарств для вирощування овочів з метою власного самозабезпечення. Однак, наразі посилюється актуальність формування відповідної розподільчої інфраструктури досліджуваних ринків.

Встановлено, що занепад організованого ринку збуту овочів особистими селянськими господарствами призвів до неповного використання його виробничих можливостей. Через проблеми з реалізацією лишків сільськогосподарської продукції знижується товарність ОСГ [8]. Окрім того, орієнтація на власне самозабезпечення спричиняє низький рівень товарності овочівництва особистих селянських господарств (рис. 3).

Наведені дані на рисунку 3 переконують, що упродовж 2014–2017 рр. спостерігається поступове нарощення рівня товарності огірків та помідорів. На нашу думку, це пов'язано зі збільшенням обсягів виробництва овочів та посиленням спеціалізації високотоварними сільськими домогосподарствами. За головного носія інерції, зважаючи на це, слугує соціальне середовище, яке зумовлює у визначеному місці одну й ту саму спеціалізацію приватного сектору. Прикладом є формування зони, яка спеціалізується на вирощуванні овочів відкритого і закритого ґрунту в особистих селянських господарствах у Тернопільській, Херсонській, Запорізькій, Миколаївській областях [9].

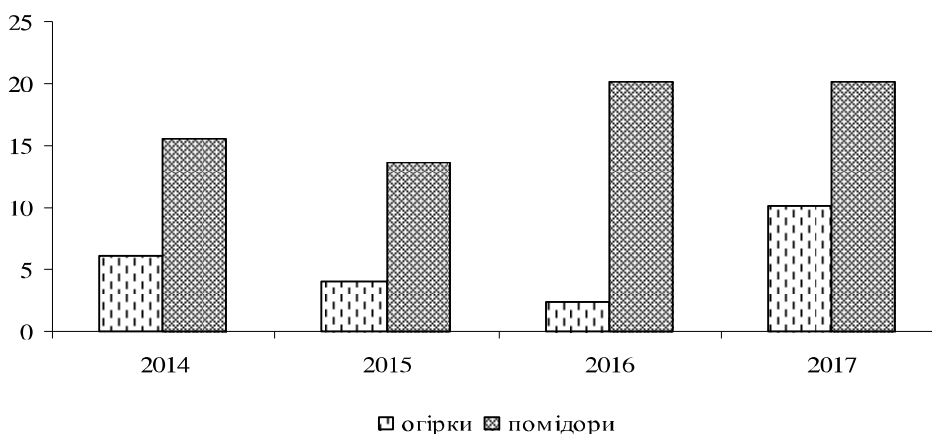

Рис. 3. Динаміка рівня товарності огірків та помідорів, вирощених в особистих селянських господарствах, %.

Джерело: складено та розраховано за даними Державної служби статистики України.

Попередні роки свідчать, що у разі створення деякої критичної маси товарних виробників та товарних пропозицій продукції, вона починає притягувати ринок до себе, район стає відомим, туди їдуть перекупники (посередники) або споживачі. Як приклад можна навести відкриття найбільшого на півдні України оптового ринку «Копані» в с. Великі Копані, що на Херсонщині.

В Україні до сьогодні не створено і систему крупнооптової торгівлі через організовані продовольчі ринки, де покупець гарантує збут продукції на економічно вигідних умовах, а в окремих випадках навіть може виступати як замовник, який інвестує виробництво овочів.

Відповідно до Закону України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції» статус оптового ринку сільськогосподарської продукції (ОРСП) отримало дванадцять юридичних осіб у Львівській, Київській, Запорізькій, Одеській, Харківській, Рівненській, Луганській, Миколаївській та по два ринки у Херсонській та Донецькій областях.

Для задоволення потреб сільськогосподарських товаровиробників, сільськогосподарських підприємств та споживачів залежно від проекту інфраструктура ОРСП має передбачати створення одного або декількох логістичних терміналів – сучасних логістичних платформ, обладнаних з урахуванням передового світового досвіду. Логістична платформа розглядається як споруда з низькотемпературними складами та зоною передпродажної підготовки продукції – один із перспективних напрямів розвитку інфраструктури ринку і дає змогу здійснювати приймання, зберігання, мийку, калібрування, фасування, формування уніфікованих товарних партій і підготовку продукції до подальшого транспортування. Логістичний термінал призначається для зберігання товарів різних груп і за своєю структурою, який поділено на зони.

В останні два роки темпи реалізації інвестиційних проектів у країні щодо створення ОРСП дещо знизилися, що зумовлено переважно підвищенням цін на матеріальні ресурси для здійснення будівельних робіт, девальвацією національної валюти та відсутністю державної фінансової підтримки.

Отже, на сьогодні в Україні діє система стихійного оптового продажу овочів. Через це ланцюг «виробник–оптовик–роздрібний продавець–споживач» перевантажено великою кількістю посередників, що значною мірою підвищує ціни на овочі. Зв'язки між виробником, оптовиком і роздрібним покупцем за такої системи нестабільні, мають безсистемний, епізодичний характер. Витрати на збут перевищують виробничу собівартість в 1,5–2 рази.

Як свідчить аналіз анкетного обстеження реалізації овочів через систему продовольчих ринків особистими селянськими господарствами, 80 % вирощених овочів селянин реалізує через систему оптових продовольчих ринків, решту 20 % – продає самостійно на роздрібних продовольчих ринках. Слід зазначити, що в обсяг реалізації через систему оптових і роздрібних продовольчих ринків враховуються й обсяги продажу закладам громадського харчування, оскільки угода купівлі-продажу фіксується як така, що була укладена на продовольчому ринку.

Вважаємо, що в перспективі доцільно розвивати тісні зв'язки ОСГ із міським населенням з метою налагодження виробництва всього переліку овочевої продукції під замовлення, але для цього необхідно створити чітку довгострокову систему взаємовідносин виробників, переробників, торгівлі та посередницьких структур.

На сьогодні невірним питанням залишається включення ОСГ у конкурентоспроможні ланцюги поставок овочів. Одним із підходів є організація заготівельної діяльності на кооперативних принципах. Погоджуємося із науковцями, що серед стримуючих чинників розвитку кооперації є: високий рівень конкуренції на ринку овочевої продукції, особливо імпортованої; відсутність єдиної системи закупівель, що перешкоджає перерозподілу продукції залежно від попиту, а також відсутність можливості формувати крупні об'єднані партії; нестача оборотних засобів для закупівель та розвитку матеріально-технічної бази заготівельної кооперації; низький рівень логістичного забезпечення; неоднорідність якості продукції [14].

Основною метою розвитку заготівельної діяльності на основі створення збутових кооперативів із включенням до них малих виробників та ОСГ є доведення вироблених обсягів овочевої продукції до кінцевих споживачів та забезпечення гарантованого її збуту, що в цілому сприятиме забезпеченню продовольчої безпеки країни.

Висновки. Систематизовано чинники, які стримують стратегічний розвиток овочівництва у особистих селянських господарствах, серед них виділено: низький рівень конкурентоспроможності овочевої продукції за ціновим параметром через застосування високозатратних технологій із низьким рівнем механізації виробничих процесів; відсутність наукового супроводу та консультаційної підтримки в питаннях розвитку овочівництва; низька товарність виробленої продукції; відсутність якісного насінневого матеріалу овочевих культур, які б відповідали вимогам місцевих ґрунтово-кліматичних умов.

Пріоритетними напрямками підвищення ефективності виробництва овочів у ОСГ у нинішніх умовах є проведення комплексу заходів щодо удосконалення технологічних процесів, ос-

новними з яких є їх механізація, спрямована на підвищення продуктивності праці. Особисті селянські господарства не мають можливості купувати імпортовану техніку для посіву насіння і посадки розсади, міжрядних обробок, збирання та післязбиральної обробки овочів; упровадження системи маркетингу, що дозволило б підвищити конкурентоспроможність овочевої продукції ОСГ на внутрішньому ринку овочів.

Для нарощення обсягів виробництва в особистому селянському господарстві овочів, а також збільшення на цій основі доходів сільських жителів необхідно надавати їм підтримку на державному і місцевому рівнях. Серед заходів підтримки найбільш важливе значення мають: пільгове кредитування; створення спеціалізованих обслуговуючих структур, в тому числі щодо реалізації овочевої продукції; стимулювання суб'єктів господарювання, що надають допомогу господарствам населення; розвиток кооперативних зв'язків особистих селянських господарств із сільськогосподарськими, переробними підприємствами, закладами торгівлі. Вважаємо, що реалізація запропонованих заходів державної та регіональної підтримки особистих селянських господарств буде сприяти сталому розвитку сільських територій України та забезпеченню продовольчої безпеки.

Отже, у нинішніх умовах виробництво овочів має важливе значення для формування доходів ОСГ та відповідно забезпечення сталого розвитку сільських територій. Вважаємо, що розвиток збутової кооперації дозволить не лише більш ефективно використовувати виробничий потенціал, особливо земельні ресурси, але й є дієвим інструментом вирішення соціальних проблем щодо зайнятості населення та формування їх доходів. Очевидно, що розвиток збутової кооперації сприятиме збільшенню обороту овочів та їх обсягів продажу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Чайнов А.В. Крестьянское хозяйство. Москва: Экономика, 1989. 492 с.
2. Свиноус І.В., Микитюк Д. М. Концептуальні засади функціонування особистих селянських господарств. Продуктивність агропромислового виробництва: науково-практичний збірник (економічні науки). 2013. № 23. С. 37–42.
3. Логоша Р. В. Особливості інноваційного розвитку галузі овочівництва. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Економіка і менеджмент. 2017. Вип. 25(1). С. 86–90.
4. Сидора В. В. Маркетинг в овочівництві. Овочівництво і баштаництво. 2017. Вип. 63. С. 313–327.
5. Бакум М.В., Яцук Д.А. Інтенсифікація вирощування овочів у відкритому ґрунті. Науковий вісник Таврійського державного агротехнологічного університету. 2015. Вип. 5(2). С. 150–155.
6. Лесік І. М., Рочняк В.В. Інфраструктурне забезпечення оптових ринків продукції овочівництва. Молодий вчений. 2016. № 5. С. 83–86.
7. Логоша Р. В. Особливості діяльності особистих селянських господарств на ринку овочів України. Агросвіт. 2016. № 22. С. 14–21.
8. Карман О.В. Організаційно-економічні засади збуту овочів в Україні. Вісник аграрної науки. 2013. № 6. С. 76–78.
9. Царук Н.Г. Основні чинники активізації розвитку овочівництва в Україні. Економічні науки. Сер. : Економіка та менеджмент. 2012. Вип. 9(2). С. 558–565.
10. Majerska J., Michalska A., Figiel A. A review of new directions in managing fruit and vegetable processing by-products. Trends in Food Science & Technology. 2019, Vol. 88. P. 207–219. DOI: <http://doi.org/10.1016/j.tifs.2019.03.021>.
11. Mitchell B. A., Uchanski M. E., Elliott A. Fruit cluster pruning of tomato in an organic high-tunnel system. Hortscience. 2019, Vol. 54(2). P. 311–316. DOI: <https://doi.org/10.21273/HORTSCI13487-18>.
12. Canavari M. Marketing Research on fruit Branding: The Case of the Pear Club Variety «Angelys» (Book Chapter) In book: Consumer Science and Strategic Marketing. 2018. P. 239–254. DOI: <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-101007-5.00009-9>.
13. Besik D., Nagurney A. Quality in competitive fresh produce supply chains with application to farmers' markets. Socio-Economic Planning Sciences. 2017, Vol. 60. P. 62–76. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.seps.2017.03.001>.
14. Варченко О. М. Пріоритетні напрями розвитку складових розподільчої логістики агропродовольчої продукції. Вісник аграрної науки. 2014. №11. С. 62–67.

REFERENCES

1. Chajanov A.V. (1989). Krest'janskoe hazjajstvo [Peasant household], Moscow, Jekonomika, 492 p.
2. Svyinous, I.V., Mykytjuk, D.M. (2013). Konceptual'ni zasady funkcionuvannja osobystyh seljans'kyh gospodarstv [Conceptual principles of the functioning of personal peasant farms]. Produktivnist' agropromyslovogo vyrobnyctva [Productivity of agro-industrial production]. Naukovo-praktychnyj zbirnyk (ekonomichni nauky), no. 23, pp. 37–42.
3. Logosha, R.V. (2017). Osoblyvosti innovacijnoho rozvytku galuzi ovochivnyctva [Features of innovative development of the vegetable industry]. Naukovyj visnyk Mizhnarodnogo humanitarnogo universytetu [Scientific Herald of the International Humanitarian University]. Ser. Ekonomika i menedzhment, no. 25(1), pp. 86–90.
4. Sydora, V. V. (2017). Marketyng v ovochivnyctvi [Marketing in vegetable growing]. Ovochivnyctvo i bashtannyctvo [Vegetable and soybean], no. 63, pp. 313–327.

5. Bakum, M.V., Jashhuk, D.A. (2015). Intensyfikacija vyroshhuvannja ovochiv u vidkrytomu grunti [Intensification of vegetable growing in open soil]. *Naukovyj visnyk Tavrijs'kogo derzhavnogo agrotehnologichnogo universytetu* [Scientific herald of the Tavria State Agrotechnological University], no. 5(2), pp. 150–155.
6. Lesik, I.M., Rochnjak, V.V. (2016). Infrastrukturne zabezpechennja optovyh rynkiv produkcii' ovochivnyctva [Infrastructure provision of wholesale markets of vegetable production]. *Molodyj vchenyj* [Young scientist], no. 5, pp. 83–86.
7. Logosha, R.V. (2016). Osoblyvosti dijal'nosti osobystyh seljans'kyh gospodarstv na rynku ovochiv Ukraïny [Peculiarities of activity of private peasant farms in the market of vegetables of Ukraine]. *Agrosvit* [AgroSvit], no. 22, pp. 14–21.
8. Karman, O. V. (2013). Organizacijno-ekonomichni zasady zbutu ovochiv v Ukraïni [Organizational and economic principles of marketing of vegetables in Ukraine]. *Visnyk agrarnoi' nauky* [Bulletin of Agrarian Science], no. 6, pp. 76–78.
9. Caruk, N. G. (2012). Osnovni chynnyky aktyvizacii' rozvytku ovochivnyctva v Ukraïni [The main factors of activating the development of vegetable growing in Ukraine]. *Ekonomichni nauky* [Economic Sciences]. Ser. Ekonomika ta menedzhment, no. 9(2), pp. 558–565.
10. Majerska J., Michalska A., Figiel A. A review of new directions in managing fruit and vegetable processing by-products. *Trends in Food Science & Technology*. 2019. Vol. 88, pp. 207–219.
11. Mitchell B. A., Uchanski M. E., Elliott A. Fruit cluster pruning of tomato in an organic high-tunnel system. *Hortscience*. 2019, Vol. 54(2), pp. 311–316.
12. Canavari M. Marketing Research on fruit Branding: The Case of the Pear Club Variety «Angelys» (Book Chapter) In book: *Consumer Science and Strategic Marketing*. 2018, pp. 239–254.
13. Besik D., Nagurney A. Quality in competitive fresh produce supply chains with application to farmers' markets. *Socio-Economic Planning Sciences*. 2017. Vol. 60, pp. 62–76.
14. Varchenko, O.M. (2014). Priorytetni napriamy rozvytku skladovykh rozpodilchoi lohistyky ahroprodovolchoi produktsii [Priority directions of development of components of distribution logistics of agro-food products]. *Visnyk ahrrarnoi nauky* [Bulletin of Agrarian Science], no. 11, pp. 62–67.

Особенности развития овощеводства в личных крестьянских хозяйствах

Кальченко С.В., Колокольчикова И.В.

В статье установлено, что главными причинами перемещения основных объемов производства овощной продукции в ОСГ является непоследовательность и некомплексность проведения рыночных реформ в сельском хозяйстве, что сказалось на состоянии корпоративного сектора аграрного производства, а также необходимость решения проблемы формирования семейного бюджета значительной части сельского населения преимущественно за счет поступлений от продажи выращенной продукции. Такое перераспределение производства имеет как положительные, так и отрицательные моменты: производство стало низкорентабельным, основная масса продукции используется для внутреннего потребления, население потребляет овощи крайне неравномерно в течение года и в зависимости от региона.

Доказано, что примитивный способ использования рабочей силы и консервативность в организации производственного процесса, избежание прогрессивных технических приемов негативно отразилось на урожайности овощных культур, и как следствие снизился потенциальный объем валового сбора.

Основными проблемами, сдерживающими дальнейшее развитие овощеводства в личных крестьянских хозяйствах являются: низкий уровень конкурентоспособности овощной продукции в ценовом диапазоне из-за применения высокотехнологичных технологий с низким уровнем механизации производственных процессов; снижение роли науки в вопросах развития овощеводства; низкая товарность продукции; отсутствие качественного семенного материала овощных культур, что отвечает требованиям местных почвенно-климатических условий.

Для роста производства овощей в личном крестьянском хозяйстве и увеличение на этой основе доходов сельских жителей необходимо оказывать им поддержку на государственном и местном уровнях. Среди возможных мер поддержки наиболее важное значение имеют льготное кредитование; создание специализированных обслуживающих структур, в том числе и по реализации овощной продукции; стимулирования субъектов, которые оказывают помощь хозяйствам населения; развитие кооперативных связей личных крестьянских хозяйств с сельскохозяйственными, перерабатывающими предприятиями, учреждениями торговли.

Предложенные меры государственной и региональной поддержки личных крестьянских хозяйств будут способствовать устойчивому развитию сельских территорий и обеспечению продовольственной безопасности Украины.

Ключевые слова: личное крестьянское хозяйство, овощеводство, производство, сбыт, потребление, самообеспечение.

Features of vegetable development in peasant personal peasant economy

Kalchenko S., Kolokolchikova I.

The article finds that the main reasons for the movement of the main volumes of vegetable production in the PF are the inconsistency and incompleteness of market reforms in agriculture, which has affected the state of the corporate sector of agrarian production, as well as the need to solve the problem of forming the family budget of a significant part of the rural population, mainly due to proceeds from the sale of grown products. Such a redistribution of production has both positive and negative moments: production has become low-profitable, the bulk of products are used for domestic consumption, the population consumes vegetables extremely unevenly throughout the year and depending on the region.

It is proved that the primitive way of using labor and conservatism in the organization of the production process, the avoidance of progressive technical techniques negatively affected the yield of vegetable crops, and, as a consequence, reduces the potential volume of gross tax.

The main problems hampering the further development of vegetable growing in individual peasant farms are: low competitiveness of vegetable products, in the price range through the use of high-cost technologies with low level of mechanization of production processes; reduction of the role of science in the development of vegetable growing; low product marketability; lack of quality seed material of vegetable crops meeting the requirements of local soil-climatic conditions.

To increase the production of vegetables in the personal peasant economy and increase the income of rural residents on this basis, it is necessary to provide them with support at the state and local levels. Favorable lending is among the most important support measures; creation of specialized service structures, including the sale of vegetable products; stimulation of economic entities providing assistance to households; the development of cooperative ties of private peasant farms with agricultural, processing enterprises, trade establishments.

Proposed measures of state and regional support to private peasant farms will promote sustainable development of rural areas and ensuring food security of Ukraine.

Key words: personal peasant farming, vegetable growing, production, sale, consumption, self-sufficiency.

Надійшла 29.04.2019 р.